

Folklorinių (iš)minčių gelmės tarp Kretuono ir Adučiškio: ekspedicijos dalyvių refleksijos

Pirmąsias dvi 2010 metų vasaros savaites Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto folkloristai tradiciškai praleido ekspedicijoje. Šiemet ji vyko Švenčionių krašte, kuris pasirinktas neatsitiktinai: pernai birželį, darbuodamiesi Ignalinos rajone, ne kartą pasiekėme ir Švenčionių vietas. Todėl visai natūraliai kilo noras dar vieniems metams pasilikti rytų Lietuvoje, juolab kad seniai esam pastebėję, jog, norint atidžiau įsigilinti į lankomų vietovių folklorinę kultūrą, vienos, tegu ir labai darbingos, ekspedicijos niekada nepakanka.

Šiųmetės ekspedicijos veiklos krypties ieškojome pasitelkdami sutartinai pasirinktą nuostatą: bendraujant su pateikėjais, kiek įmanoma atidžiau įsiklausyti ir įsižiūrėti į konkrečioje vietoje konkrečiu laiku su mumis bendraujančio, mums *pasakojančio* žmogaus pasaulį, fiksuoti jį atspindinčius naratyvus su visais atsiveriančiais ar tik vos vos prasiveriančiais tradicinių laikysenų ir gestų, gyvenamosios (šeimyninės, socialinės, kraštovaizdinės...) aplinkos kontekstais, kuriuos vis dažniau savo tyrimuose pasitelkiame jau ne kaip „papildomus duomenis“ apie folkloro sklaidą ar kaitą, o kaip neatsiejamą integralią jo dalį. Tokiai tiriamajai kryptčiai pagrindą davė ir platesnis pačios ekspedicijos mokslinis kontekstas – ji šiemet organizuota kaip LLTI folkloristų vykdomo mokslinio projekto „*Homo narrans*: folklorinės atminties tyrimai“ dalis¹.

Apsistoję pačiame Švenčionių centre (juokavome, kad šitaip artėjame prie ateityje numatomų ir seniai pribrendusių folkloro tyrimų miestietiškos erdvės) esančiuose svečių namuose, kiekvieną rytą mašinomis, dviračiais ir pėsčiomis pasklisdavome po apylinkes visais platesniais iš miesto vedančiais keliais Adučiškio, Švenčionėlių, Naujojo Strūnaičio, Reškutėnų, Kaltanėnų ir daugybės pakeliui esančių kaimelių link. Ekspedicijoje šikart darbavosi gausus ir spalvingas bendraminčių būrys: folkloristės Vilma Daugirdaitė, Bronė Stundžienė, Lina

¹ Projektas vykdomas 2010–2012 m., jam vadovauja doc. dr. Bronė Stundžienė, finansuoja Lietuvos mokslo taryba.

Būgienė, Daiva Vaitkevičienė, Rūta Žarskienė, Edmunda Rusteikienė, Andželika Jakubynienė, Dalia Zaikauskienė, Giedrė Šmitienė, Rima Visackienė, Austė Nakienė, Vita Ivanauskaitė-Šeibutienė, Aušra Žičkienė, fotografas Žilvinas Svi-tojus, dailininkas Kazys Kęstutis Šiaulytis.

Keli tūkstančiai pačių įvairiausių ekspedicijoje užrašytų folkloro kūrinių jau pakeliui į Lietuvos tautosakos rankraštyną, ten juos galės rasti visi besidomintys šiuolaikiniu Švenčionių krašto kultūriniu kraštovaizdžiu. Šią medžiagą subtiliai papildė bene visus gražiausius ir išpūdingiausius šio krašto gamtos kampelius (ypač ežerus) ir kultūros paminklus spėjusio aplankyti ir įamžinti dailininko K. Šiaulyčio akvarelės. Tačiau iš ekspedicijų kaskart parsivežame ne tik garso įrašų, nuotraukų, filmuotos medžiagos ar rankraščių kopijų. Parsivežame ir daugybę prisiminimų, idėjų, klausimų. Vis padūsaujame, kad štai ir vėl, visą ekspedicijos dienų darbingą laiką skirdami tiesioginiam bendravimui su pateikėjais, nespėjome dienoraštinuose užrašuose brūkštelėti savo išpūdžių. Dėl to ir čia pateikiamos mūsų refleksijos neišvengiamai dviplanės: ekspedicijos patirtys ir prisiminimai apie jas...

ŠVENČIONIŲ ERDVĖS (LAISVĖ STEBĖTI IR MATYTI)

Pirmiausia norėčiau padėkoti Lietuvos literatūros ir tautosakos instituto folkloristams, pavasarį, tuomet dar būsimos folkloro tyrimų ekspedicijos Švenčionyse vizijoje regėjusiems ir dailininko vaidmenį šiame projekte, tad nusprendusiems, kad verta kai ką paaukoti (vakaronių rimtį, papildomus kelionių kilometrus ir kt.) dėl eksperimento – kaip pakviestas dailininkas, tai yra aš, gebėsiu pri-tapti prie veržlaus tautosakininkų kolektyvo, gal dar tikėtasi, kad mano vizu-aliniai stebėjimai ir meninės kūrybos darbai savitai papildys mokslinės veiklos rezultatus.

Švenčionių kraštas man buvo beveik nepažįstamas. Kartą kitą teko važiuoti Vilniaus–Ignalinos plentu, ir tiek. Kelionei, vyksiančiai birželio pradžioje, ruošiausi naršydamas internetą, atsivertęs žemėlapius, Broniaus Kviklio „Mūsų Lietuva“ pirmąjį tomą ir pirmąjį kultūros paminklų enciklopedijos tomą „Rytų Lietuva“. Prisiskaitęs susimąščiau: gal Švenčionių krašte yra koks įstabus kalnas, nuo kurio viršūnės matyti visa Lietuva? Pasirodo, Švenčionių apskrityje gimė, mokėsi du didieji apie Lietuvą pasakoję žmonės – etnologė Pranė Dundulienė ir keliautojas, geografas Česlovas Kudaba. Kadaise čia gyveno ir knygų „Lietuva, jos senovės paminklai, butis ir papročiai“ (1846), „Žemaičių žemės prisimini-mai“ (1842), „Lietuvių liaudies priežodžiai“ (1840) autorius žemaitis Liudvi-kas Adomas Jucevičius. Pastarosios pratarmėje pažymėta: „Rašau Švenčionyse, 1839 m. balandžio 25 d.“ XIX amžiuje Švenčionių krašte pilkapynus kasinėjo ar-

cheologas, kraštotyrininkas, literatas Adomas Honoris Kirkoras, Cirkliščio dvare lankėsi istorikas Joachimas Lelevelis, dailininkas Jonas Rustemas. Krašto paribius tyrė 1857 metais ekspediciją Neries upe surengęs lietuvių mokslininkas grafas Konstantinas Tiškevičius.

Beveik prieš du šimtus metų – 1812-aisiais – vykdydamas karinį „projektą“ Švenčionyse lankėsi ir Napoleonas, o kartu su juo ir tūkstančiai smalsių užsieniečių, daugiausia prancūzų. Juos galime laikyti pirmaisiais šio krašto „turistais“. Dabar ta pačia kryptimi skuba vilniečių poilsiautojų armijos – Švenčionių rajone yra net 289 ežerai, teka puikioji Žeimena, žaliuoja grybų, uogų dosnūs Pabradės bei Švenčionėlių miškai, malonių kupina Labanoro giria.

Mane, kaip akvarelininką, žinoma, labiausiai traukia vandenų erdvės. Savo laiką ekspedicijoje galėčiau suskirstyti taip: diena prie Kamajos upės Adutiškyje, kita – su Žeimena Švenčionėliuose, dienos Kretuono, Kretuonykščio, Vajuonio, Kančiogino ežerų globoje, prie Kūnos ežerėlio Naujojo Strūnaičio apylinkėse ir paskutinė – Adelės, Švento (Rakštelinio), Miškinio vaizdingoje draugėje. Tik atvykęs dar užklydau ir į Cirkliščio dvaro parką, žvalgiausi po Perkūkalnį, radau bevardį ežerėlį, kurį sau pavadinau *Ratykščiu*. Girdėjau, esą ežeras neturi vardo tol, kol jo kas nors neištaria. Mūsų padavimai tarsi perspėja: turi teisę spėti, suteikti vandenims vardą, bet žinok, tikslus, taigi ir kūrybiškas, žodis gali sukelti nelauktų padarinių – naują ežerioką nuleisti iš debesų, jį aukštyr pakelti arba užti! ir pernešti su visomis žuvimis į kitą vietą. Tapydamas svarsčiau: o ar plastinis ežero pažinimas, jo dvasios, reginių sklaidos pagava, perteikimas pieštukais, spalvomis popieriuje, drobėje gali bent ką sujudinti?

Kad pavyktų taip „išprovokuoti“ ežerą, upelį ar piliakalnį, bent dalelę jų dvasios išreikšti, perkelti į kitą dimensiją, visada atlieku maginį, bet kartu visai praktišką veiksma – vandenį akvareleli lieti semiu tik iš to ežero, upės, upokšnio, šaltinio, pelkutės ar šulinio, kur tuo metu esu ir rengiuosi tapyti kraštovaizdžio motyvus. Manau, kad plenere, tiesiogiai stebint ir būnant konkrečiame peizaže, jaučiant, išgyvenant tą aplinką, kontempliuojant kultūrinį, gamtinį, istorinį gausumą, gaubiantį tą kraštą, plastinio meno kūrinys galima ne tik sėkmingai perteikti realų vaizdą ar pademonstruoti savitą meninį matymą, bet ir jausti tai, kas įžvelgiama tik intuityviai, vidine rega.

Stebėti, škicuoti kasdienybės akimirkas galima bet kur, įdomiausia – autobusų stotyse, oro uostų išvykimo salėse. Tačiau jei pasirenki Lietuvos kraštovaizdžių autentišką, įspūdžius gamtos prieglobstyje, regi jau ne tik šios dienos atšvaitus, sakytčiau, įsiklausai, suvoki, kaip erdvė – miškus ir ežerus, žemę, sodybas, sodus – sau *pasakojo, išgyveno* čia *įsikūrę* žmonės. Pajausti tą senbuvų gyvenimo kūrybos ryžtą, galimybę dalyvauti, pratęsti šį slaptingą pasakojimą, manau, yra didžiausias tyrėjo klausymosi, matymo laimėjimas.

Savaip tapybą atvirame ore veikia gamta. Lietus, dulksna, rūkas, saulės kaitra, vakaro vėsa – nuo visų šių ir kitų reiškinių priklauso, kaip akvarelė liejasi, susigeria į popierių vanduo, kaip ilgai džiūsta potėpiai, kaip jungiasi spalvos. Matyt, akvarelėje lieka ir nematomų pėdsakų – vėjo atneštų žiedadulkių, smiltelių, kvapų. Kūrybines valandas gamtinėje aplinkoje „paįvairina“, naujų įspūdžių suteikia ir dailininką veikiantys šalutiniai dalykai, pavyzdžiui, uodų debesis, iš kažkur išdygę žiūrovai, pašnekovai ar netikėtos permainos kraštovaizdyje.

Tapant plenere, kūrybinei sėkmei didelę įtaką turi ir dailininko gebėjimas rasti tinkamą motyvą, pasirinkti žiūrėjimo tašką.

Kas vakarą (ekspedicijos metu) žvelgiau į žemėlapi – kur kitą rytą turėčiau būti paliktas „už borto savo noru“. Kančiogino ežeras Sirvėtos regioniniame parke suintrigavo savo vardu (kalnas Himalajuose turi panašų vardą – Kančendžunga). Vieną rytą ten nugabentas baltuoju autobusiuku ir atsisveikinęs su bendrakeleivėmis, kopiau į kalvą, nuo kurios viršūnės tikėjau pamatyti paslaptingojo vardo ežerą – ar pateisins lūkesčius? Tikrai, alpinisto svajonės išsipildė. Atsivėręs reginys tarsi pažadino iš civilizuoto pasaulio sapno. Tokiose erdvėse pagauna stebėjimo, matymo laisvės, savotiško skrydžio pojūtis. Atrodo, visą regą užpildė ankstyvas birželio rytas, ryto rasos išgryninta žaluma, plati ežero vandenų erdvė, išsiliejusi pailgame kalvų dubenyje. Kitas, tolimalis, krantas su seno kaimo sodybomis atrodė tarsi miniatiūra – vos matomi klojimų stogai, trobos, medžiai būtų tapomi teptuko krepštelėjimu, o čia, šalia, šlaitai baltuoja, rausta, banguoja žmogaus ūgio žolynais. Saulė jau pakilusi, bet dar slepiasi debesų miglose. Pasirinkau, rodos, išraiškingiausią motyvą – ežero įlanką su lyg pasakų tvirtove iš veidrodinių vandenų kylančia sala. Bebaigiant akvarelę, žvejas iš ežere ramiai sklendusios valtys pasiekė krantą, pakilo į kalvą, kur aš buvau įsitaisęs, pasisveikino. Netrukus sužinojau, kad mane pakerėjusi sala priklauso pašnekovo šeimai ir vadinasi Bažnyčios sala. Kodėl taip vadinama, nežinau, bet suabejojo, ar teisūs tie kraštotyros romantikai, kurie tvirtina, esą senų senovėje saloje buvusi šventovė ir į ją vedęs slaptas po vandeniu glūdinčių akmenų kelias – kūlgrinda. „Tuos akmenis prieš daug metų su tėvu valtimi nuplukdėme ir sumetėme, kad turėtų kur ešeriukai, kitos žuvys būriuotis“, – sakė mano naujasis pažįstamas.

Žvelgdamas nuo Kančioginą supančių kalvų, sukūriau keletą akvarelių, tačiau rezultatu likau nepatenkintas – jos man pasirodė pernelyg ekspresyvios, atšiaurios. Jau būdamas Vilniuje pasidomėjau, ką apie šias apylinkes rašė Č. Kudaba leidinyje „Švenčionių rajonas“. Paguodė jo pastebėjimas: „Kančiogino ežero grožis truputį šaltokas.“ Tokia profesoriaus, Švenčionių krašto žinovo pastaba man buvo tarsi savotiškas įvertinimas: gal vis dėlto atspėjau Kančiogino esybę – jis nors ir vaizdus, bet kažkuo rūstus, tarsi nutolęs, užduras. Toliau autoriaus rašoma: „Padavime pasakojama, kad šioje vietoje stovėjęs didelis miestas, kurio pietinis



Kančiogino ežeras. Bažnyčios sala

pakraštys siekęs Stoniūnus ir net Stanislavavą. Miestas kiaurai prasmegęs, liko tik maža dalelė – dabar Kančiogino kaimas. Su rūmais, bažnyčiomis anas didmiestis esąs po žeme, po išsiliejusiu ežeru. Pasakotojai priduria, jog neseniai gyvenę senų žmonių, turėjusių tame mieste išrašytus metrikus...² Ši legenda praskleidžia paslaptį, kodėl čia *bažnyčios* sala, kodėl toks įtampas kupinas ežero vardas.

Reškutėnų ir Rėkučių erdvė tarp trijų ežerų (Kretuono, Vajuonio, Kretuonykščio) yra tarsi pusiasalis, apsuptas dar ir pelkių, girių, upelių. Į šį tarpuežerį patogiai atvažiuoti galima vieninteliu vieškelio, vedančiu nuo Raudonės kryžkelės. Man pasirodė, kad šio uždaro kampelio žymuo – švelnus liūdesys. Abiejuose kaimuose iškilę 1930 metais statyti obeliskai Vytautui Didžiajam – tai paminklai ir Nepriklausomai Lietuvai. Šio krašto žmonės ypač skaudžiai išgyveno 1920–1939 metų atskirtį nuo Lietuvos. O gal ir praamžių senovė suteikia šiai erdvei ilgesio spalvų? Lygiagrečiai su Reškutėnais ir Rėkučiais lyg požemių kaimai Kretuono paežerėje pabirę archeologų rastos akmens ir geležies amžiaus gyvenvietės. Milžiniškas Reškutėnų Vytauto Didžiojo obeliskas, stūksantis prie vieškelio, tarsi kokia ašis, jungianti dabartį ir senovę, žemę ir dangų. Čia susidaro keista erdvinė sankryža: paminklo papėdėje kertasi ir dvi horizontalios juostos – vieškelis, nuklystantis į Palūšės miškus, ir Žaugėdos upelis, nešantis vandenį iš Kretuonykščio, kurie vėliau, pasitaškę gretimuose ežeruose, pasiekia Žeimeną, Nerį, Nemuną.

.....

2 Česlovas Kudaba. *Švenčionių rajonas*, Vilnius, 1983, p. 32.



Obeliskas Vytautui Didžiajam Rėkučiuose



Miškinio ežero krantas

Mano kelionės nebuvo vien susimirksėjimas su ežerų apverstom padangėm (tai tas dangus, kuris atspindi ramiuose vėjo nepašiauštuose vandenių paviršiuose). Braidžiojau ir po žemės želmenų debesijas – viksvynus, žemuogynus, smilgų ir kmynų atšlaites. Tik pėsčias keliautojas pamatys, Č. Kudabos žodžiais tariant, nuostabias „kalvų bangas“, pastebės saulės šviesoje spalvų dėmėmis žėrinčias žolynų jūras. Ant vienos tokios bangos atsistojęs žvalgiausi. Tolumose, rodos, neliko nieko materialaus, debesų šešėliai krintantys žemėn raiškesni nei balto kelio rėžis, ežero mėlis, tirpstantys miškų kontūrai. Kalvos viršūnėje susivokiau – taigi šio krašto vaistažolių rinkimo, uogavimo, grybavimo, žvejybos tradicijos trunka tūkstančius metų. Tuo besiverčiantys žmonės yra tikri žiniuonys, menininkai. Nesunku įsivaizduoti, kaip meiliai vaistažolių rinkėja sklaido pamiškių žolynus, skainioja žiedus, lapus, stiebelius, paskui juos rūšiuoja, riša į puokšteles. Žolininkės namai – lyg parodų salė – čia kasdien vyksta šiuolaikinio meno performansai, barstomos, sklaidomos pavėsyje džiovinamos mėtos, pelynai, piestoje grūdami vaistažolių mišiniai, ruošiantis turgun, į krepšius kaišomi stiklainiai, ryšulukai, žolių kuokštai. Prisiminiau ir Kretuonių kaime, Antano Tijūnėlio sodyboje namų muziejų įkūrusios Genovaitės Tijūnėlytės–Terlikovskos pasakojimus, rodytus tėvo ir senelio žvejybos įrankius. Vieni skirti vasarai, kiti – žuvims vilioti žiemą ant ledo. Viskas savo darbo, net liejimo formos blizgėms gaminti. Kuo ne juvelyrų pramanai? O kur dar žvejybos apeigos, orų spėjimai, meškeriojimo nuotykių istorijos... – tai jau įvairių menų jungtys.

Tąkart, kalvos viršūnėje, pasijaučiau ir aš žolininku, uogautoju, žveju...

Vertindamas Švenčionių krašte savo sukurtus darbus, manau, kad šviesiąją, džiugiąją krašto dvasią geriausiai pavyko perteikti paskutinėse ekspedicijos metu sukurtose akvarelėse – „Miškinio ežero padangė“ ir „Rakstelių piliakalnis“. Kaip tik šiuose darbuose ir sutelkta tų dienų klajonių po šį kraštą matymo patirtis.

Kazys Kęstutis Šiaulytis

TRADICIJA – LYG POŽEMINIAI VANDENYS

Jau pernai, būdami ekspedicijoje Ignalinos rajone, gana netrumpam buvome atklydę ir į Švenčionių rajono vietas. Spėjome patirti ypatingą šio krašto savitumą: gausybė tikėjimų, daugelio aktyviai praktikuojami užkalbėjimai, gydymas žolelėmis ir kitokiais senoviniais būdais, daugiakalbystė, ryški kaimyninės Baltarusijos, su kuria per daugelį amžių susiklostė netgi glaudesni ryšiai nei su vadinamąja Lietuva (prie jos kalbėdami vyresnės kartos žmonės savęs dažniausiai nė nepriskiria – apie ką nors pasakodami, gali pasakyti, jog važiavo ar buvo

pabėgę *Lietuvon*), kultūrinė ir visokia kitokia įtaka, kuri dabar, uždarius sienas, yra dramatiškai nutraukta, ir daugelis vietos žmonių dėl to skaudžiai apgailestauja... Patyrėme, kad čionykštė tradicinė kultūra, kiek ji folkloristui dar prieinama, yra tikras visokeriopos archaikos lobynas. Atrodė įdomu ir šiomet po tą lobyną pasidairyti, dar bent po saują „deimančiukų“ iš jo išgriebti.

Taip sakydama, neturiu omenyje vien senosios tautosakos, liaudies religijos nuotrupų ar užkalbėjimų tekstų, nors tokie dalykai, kai juos su nemenku vargu aptinki, irgi yra be galo brangūs ir vertingi. Tokių savotiškų stebuklų pasitaikė ne vienas: antai pačią paskutinę ekspedicijos darbo dieną Šventos kaime mudviem su kolege Andželika Jakubyniene tiesiog nuskilo – vietinės mokyklos (dabar jau uždaromos, deja!) bibliotekos vedėja palydėjo į namus, kur karšinama 95 metų amžiaus senolė, beveik nebereginti ir visai nusilpusi. Iš patalo ištraukta senutė, tarsi tik mūsų ir telaukusi, ėmė vieną po kito berti retus, įdomius sakmių ir kitokių tradicinių pasakojimų siužetus – papasakojo net apie tai, kaip velnias iš jos dieduko prašęs akėčių savo vaikams iš Kemsynės Taramon pervežti. Ir atgal jas parvežęs, nors tempęs akėčvirbaliais į apačią, visą kelią išakėjęs, ir diedukas stebėjęsis: drūtas velnias buvęs! Atrodo neįtikėtina, kai tokių dalykų, tegu jau šiaip nebeapasakojamų, bet dar prisimenamų, aptinki XXI amžiuje!

Vis dėlto dar labiau glumina ir pribloškia kitkas: tradicinė gyvensena ir elgsena, kuri, netgi aktyviai nereflektuojama, vis prasikiša net ir jaunesnės kartos žmonių gyvenime ir pasaulėžiūroje. Atrodo, kad per šimtmečius gludinti tikėjimai ir apeiginiai veiksmai yra tarsi jau tapę paveldimi ir taip įaugę vietos žmonėms į kraują, kad laikomi tarsi savaime suprantamais, niekuo neypatingais; dažnai net nesusimąstoma, kodėl vienaip ar kitaip elgiamasi, iš kur tas ar kitas dalykas atėjęs ir ką jis reiškia.

Štai su kolege Dalia Zaikauskiene didžiąją ekspedicijos laiko dalį praleidome Svirkose. Tai nemaža gyvenvietė, nors kadaise ir dar didesnė buvusi, turi mokyklą, biblioteką, paštą ir kultūros klubą, kurio antrajame aukšte įkurta kopolytėlė mišioms laikyti (bažnyčios čia nėra), dvi parduotuves, automobilių remonto dirbtuves, vietinių vadinamas *servizu*, asfaltuotą pagrindinę gatvę ir netgi stropiai prižiūrimus ir valomus šaligatvius. Pačią pirmąją dieną, pasidairiusios po nemenkus potencialaus darbo plotus ir tikėdamosi tikslesnių orientyrų, į kurias trobas verčiau eiti, patraukėme mokyklon. Ant slenksčio prie durų būriavosi kelios moterys – mokytojos ir mokyklos darbuotojos. Išgirdusios, ko ieškome, sušurmuliavo minėdamos kelias – vis tas pačias, – jų nuomone, gerų senovinių dalykų žinovių pavardes. O užklausus, ar kas moka užkalbėjimų, viena iš jų, maždaug penkiasdešimtmetė vokiečių kalbos mokytoja, mums tarsi vaikišką eilėrašį išbėrė užkalbėjimą nuo grižo: kaip jį nurišti ir nukrimsti, ką sakyti...

Suskubome užsirašyti, bet moteris tik nusijuokė ir numojo ranka – atseit, ką čia, va jos senoji giminaitė (jau nebežinau – mama, močiutė ar teta?) ne tiek visko mokėjusi, o tai, ką ji žinanti, *baikos*. Taip ir nesileido mūsų įrašoma ar kaip nors „užfiksuojama“ – susidrovėjusi pabėgo. Bbelieka tik spėlioti, kiek ir kokio dar senojo tradicinio paveldo šios ir kitų jaunesnės kartos atstovų gali būti perimta ir praktikuojama – natūraliai ir tarsi savaime, kaip nesusimąstome, iš kur mokame kvėpuoti, vaikščioti, kalbėti...

Beje, apie mokytojų vaidmenį, saugant ir puoselėjant tradicinę kultūrą, būtų atskira kalba. Jau kelinti metai ekspedicijų metu vis aptinkame nepaprastai įdomių pateikėjų – buvusių mokytojų, tikrų savo krašto patriotų ir vietos kultūros žinovų, atmintyje sukaupusių ištisus turtus. Ne išimtis buvo ir ekspedicija Švenčionyse. Pačiose Sviriose ir netoliese esančiame Davaisių kaime sutikome porą buvusių mokytojų, dabar pensininkų. Viena – buvusi Svirių folklorinio ansamblio įkūrėja ir vadovė, kurios mokamoms senovinėms ir naujoviškoms dainoms, turimiems visokių švenčių scenarijams, ką jau bekalbėti apie prisiminimus ir kitokią medžiagą, kiek pas ją beužeitume, rodės, galo nebus. Antroji – tikra Svirių miestelio „žvaigždė“: bendruomenės ir parapijos aktyvistė, visokiausių švenčių dalyvė ir rengėja, nuostabi pasakotoja ir visokiausių tradicinių dalykų žinovė. Ko beužklausi Sviriose, visi pirmiausia ištardavo jos pavardę. Pas šią moterį praleidome bene tris dienas, ir būtume galėję sėdėti kad ir visą ekspediciją – kalbos nebūtume pritrūkę. Bet dar įdomesnė ir neįprastesnė pasirodė kitokia jos veikla, kurią galėjome tiesiogiai stebėti. Pasirodo, drauge su dar keliomis bendramintėmis ši moteris rengia „saviveiklines“ pamaldas – gegužines ir birželines. Kasdien lygiai 14 valandą visos renkasi vienos kaimynės troboje, kur įrengta savotiška koplyčia ir savadarbis altorėlis su dailia ir šeimininkės labai branginama Marijos skulptūrėle („sūnus padovanojo, norėsiu, kad ir ant kapo man pastatytų“) ir kitokiais religiniais atributais. Čia, vadovaujamos minėtosios mokytojos – Svirių bendruomenės įžymybės, kuri, kaip supratome, yra viso šio sumanymo siela ir tikra dvasinė vadovė, moterys (kartais prisideda ir kurios nors sutuoktinis) kasdien meldžiasi ir bendrauja: be kunigo, savo iniciatyva. Mes turėjome progą įrašyti tas birželines pamaldas ir nufotografuoti koplytėlę. O tada, baigusios melstis, moterys prisiminė ir kitokių dainų bei giesmių – mat *mergaitėms* (t. y. mums) *reikia*. Buvome tikrai be galo nustebintos šių kaimo moterų geranoriškumo ir nuoširdumo, jų malonaus bendravimo – paprasto, be įtampos, be maivymosi, o labiausiai – to tikrojo dvasingumo, kurio toli ieškoti nereikia: jo pasisemiama čia pat, tarp savų žmonių, nuoširdžiai bendraujant ir meldžiantis. Išties, dvasingumo ir tikrų kultūros lobių čia sukaupta tiek, kad ir atvykėliams, atsitiktinai užklydusiems, negaila – dosniai dalijamasi...



Birželinėms pamaldoms pasibaigus. Svirkų kaimo moterys savo įrengtoje maldykloje.
L. Būgienės nuotrauka, 2010

Tad bene esmingiausias mano įspūdis, susidarytas apie šio krašto žmones, būtų tas, kad daugumos jų – ir senolių, ir jaunesnių – gyvenimus tarsi požeminiai vandenys maitina dvasinė tradicinės kultūros versmė. Dažniausiai šis gyvybės vanduo slypi labai giliai, gal net sąmoningai nejaučiamas ir nereflektuojamas, nors kartais – tam tikrais atvejais – išsiveržia paviršiun tikrais fontanais. Vis dėlto, šiaip ar taip, jis yra, ir iš šių požeminių upių semiamasi stiprybės – gyventi, išlikti, būti.

Lina Būgienė

KAIP KALBA ŠVENČIONIŲ KRAŠTO ŽMONĖS

Šiūmetę folkloro ekspediciją, ir šiaip jau turinčią ypatingą idėjinį „stogą“ – projektą *Homo narrans*, galėčiau drąsiai pavadinti savo asmeninės profesinės patirties eksperimentu, kurio rezultatų suvokti ir įvertinti, deja, kol kas jaučiuosi nepajėgi. Tai buvo savotiška pamoka. Iš mūsų būstinės – Švenčionių svečių namų „Šviesa“, išklausiusi metodinius nurodymus, ko galima ir reikia klausti, kad apvaikščiotos vietos neliktų ištirtos tik kokio vieno siauro mokslinio intereso požiūriu, išėjau iš anksto nusiteikusi siurbti viską, ką kalbės, pasakos, seks, dainuos, muzikuos, giedos, replikuos, kritikuos žmonės, ką siūlys aplinka ar kur nuves

aplinkybės. Tikrai nenorėjau dar kartą specialiai ieškoti gerų ar buvusių gerų dainininkų, kurie atsimena savo tėvų ar senelių dainuotas dainas (greičiausiai – tik jų fragmentus) ir tokiu būdu papildyti archyvą klasikinės tautosakos vienetais. Be abejo, neketinau ir vengti tokio pobūdžio pateikėjų. Nenorėjau jokios atrankos. Tai labai sudėtinga ir vargu ar įmanoma, nes visiškai aišku, kad įsibrovėlis, tautosakos užrašytojas ir šiaip kamantinėtojas, nori nenori savo bendravimo būdu, klausimais, interesais, išmanymu (ar neišmanymu) įvairiose laikmenose įrašytą medžiagą „nudažo“ savo spalva. Juk neišvengiamai kai kas man rūpi labiau, o kai ko tikrai neišmanau, ne visada žinau nei kaip išklausti, nei kaip kalbą pasukti. Vis tiek labiausiai man rūpėjo kūryba, dabar kai kada vadinama šiuolaikine (t. y. nebe kaimiškosios kultūros savastimi), postfolklorine, netgi naiviaja. Žmonės neskuba ja dalytis, matyt, nepasitikėdami ar negalėdami patikėti, kad tokiems užėiviams tai rūpi. Vis dėlto ir aš pati, ir ekspedicijoje dalyvavusios kolegės sužinojo šį tą apie pačių žmonių kūrybą – eilėraščius, dainas, instrumentinę muziką. Pavyko užfiksuoti ir keletą dabar itin mėgstamų kurti bendruomenių himnų.

Eksperimentas mano patirčiai buvo naudingas: tariuosi pajutusi tam tikrą bendrą Švenčionių krašto pulsą, regiono kvėpavimą, jo kultūros, glūdinčios kolektyvinės sąmonės ar sąmonės kertelėse, dvelksmą. Nieko neatsirinkinėdama, o tik bandydama palaikyti pokalbį, savaime pamatai, ką brandaus amžiaus žmonės veikia, ką mąsto apie įvairiausias aktualijas, kaip gyvena, kaip prasikuria, užaugina vaikus, kaip su jais bendrauja, kaip tuokiasi ir laidoja artimuosius, kaip linkminasi ir kokia širdies atgaiva mieliausia, kaip juos gyvenimas laužo ir gniuždo, skaudina ir grūdina, kaip viskas būdavo anksčiau ir kaip pasikeitė dabar. Vieni linkę pasakoti apie savo gyvenimą plačiau, nuoširdžiai išsikalbėti, palengvinti širdį, o kiti kalba tik ko nors klausiami. Bendravimą su vienais galima pavadinti pokalbiu (interviu), o kiti tiesiog pasakoja gyvenimo istoriją, tada mano, kaip kamantinėtojos, vaidmuo darosi labai menkas. Užėjau ir į buvusių labai gerų dainininkų trobas. Viena ryškiausių šio krašto spalvų – tai gyva įvairiausių užkalbėjimų, atkalbėjimų, *žadėjimų*, nužiūrėjimų, *čeravojimų* tradicija. Ką nors paporinti apie tai gali kiekvienas sutiktas švenčioniškis. Žmonių šnekoje neįmanoma nepastebėti ir labai sunkaus, juodo, nesibaigiančio vargo leitmotyvo.

Žinojau, kad ypač sunku prakalbinti vyrus. Tačiau tie, kurie tąsyk prakalbo, atskleidė visiškai netikėtą, bet savaip įspūdingą ir retai aplinkiniams atveriamą savo pasaulio matymą. Panašu, kad tik tada, kai priešakyje vyrai mato ne bėgančio, skubančio gyvenimo greitkelį, kai yra priversti stabtelėti, jie ima kalbėti atvirai. Antai L. P. iš Adučiškio seniūnijos niekada nebuvo panašiai kamantinėjamas, neteko jam ir dainuoti prašalaičiams. Dešimt metų (nuo 16-iolikos) praleista sovietų armijoje ir patirta tikra rekrūto dalia. Artimieji seniai buvo praradę viltį jį išvysti. Išmaišyta Rytų ir dalis Vakarų Europos, kurią „vadavo“ sovietų

armija, Rusija (net Tolimieji Rytai – Kurilų salos). Betarnaujant sukauptas dainų, daugiausia rusiškų, repertuaras atmintyje saugomas iki šiol. Žinoma, netikėtai paklaustas vyriškis daug ko išsyk neprisiminė, bet labai gražus, malonaus tembro aukštas balsas išdavė – buvęs tikras dainininkas. Deja, dabar žmogus jaučiasi visiškai atstumtasis. Sovietai jo nepripažino karo veteranu, nes karo metais buvo per jaunas, kad būtų siunčiamas į frontą, ir visą laiką tarnavo užnugaryje, tad ir jokių privilegijų neužsitarnavo. Po nepriklausomybės atgavimo tokia patirtis didelės pagarbos vėl niekam nekėlė – ne partizanas, ne disidentas, ne tremtinys, dainuoja rusiškas dainas... Tarsi balta varna. Net ir dabar žmogus kalba lyg negalėdamas pats patikėti, kad tai daro. Kalba glaustai, trumpai, aiškiai, jauti, kad labai daug ko lieka tarp eilučių.

P. J. iš Adutiškio seniūnijos – aktyvų, darbštų, vietoje nenustygstantį buvusį kolūkio vairuotoją, auksarankį technikos žinovą, muzikantą (armonikininką ir akordeonininką), darbštų ūkininką negalia vos prieš kelis mėnesius visiškai prikaustė prie lovos. Ko gero, tik tai ir lėmė, kad mudu kalbėjomės nevaržomi dienotvarkės ir apskritai laiko. Ar tai, ką pasakojo šis jau pokariu gimęs žmogus, bent kiek padės folklorinės atminties kapstytojams? Augta gūdžiais pokario kolūkių „kūrimosi“ laikais, įsirežusiais į atmintį išnaudojamų artimųjų „įspūdžiais“, nuoskaudomis, stipriais gurgiančio pilvo, nuo šalčio mėlstančių kojų potyriais. Bet noras muzikuoti niekada nebuvo prablėšęs. Net elektrinius vargonėlius įsigijo ne uždarbiavimui (vestuvėse niekada negrojo), bet kad artimųjų subuvimuose būtų smagiau.

Su trečiuoju mano kalbintu vyriškiu – labai garbaus amžiaus J. S. iš Švenčionių seniūnijos – susišnekėti buvo sunku, nes senolis labai neprigirdėjo. Tačiau supratęs, kad noriu sužinoti apie jo gyvenimą – tremtį, išgyvenimus, kovas, dainas, apskritai viską, ką jis galėtų papasakoti, – tuojau pat nusivedė pro matomiausioje vietoje išskleistą didžiulę Lietuvos vėliavą į galinį trobos kambarį ir lazda parodė į ant spintos stovintį seną lagaminėlį. Nieko neaiškindamas paprašė jį nukelti, prieš tai parodęs, kur padėtos kopėčios. Nukėliau. Jis atidarė lagaminėlį ir liepė imti iš jo sąsiuvinėlius ir žiūrėti, skaityti. Supratau, kad tuose sąsiuvinėliuose aprašytas visas J. S. gyvenimas. Sakė, kad rašyti nustojo 2009 metų pabaigoje, kai visai užgeso regėjimas, o kada pradėjo, pasakyti negalėjo. Greičiausiai tremtyje, kurioje atsidūrė 1948 metais. Sužinojęs, kad sąsiuvinėlių kopijos pateks į archyvą ir bus saugomos ateities kartoms³, senolis nepaprastai nudžiugo, regimai atkuto. Maniau, rudenį, kai atvešiu atgal lagaminėlį, apie jo turinį pasiklausinėsiu kiek daugiau. Deja, paaiškėjo, kad, praėjus vos kelioms savaitėms po mano apsilankymo, senukas atsisveikino su šiuo pasauliu... Artimiesiems, taip pat ir vaikams

.....

³ Sąsiuvinėlių rinkinys užregistruotas LTR 7725.

4) Kalime.
 S-au le tika
 S-au le leidrias
 O kalime kamau
 Selezim apskoliti langai
 Diena nakti
 S-augo vis
 Jus s-augokit
 Klisk tik galit.
 Aš išbikiti negalin
 Nors ir trokščių
 Sauti laisvės
 Bet kalit šionai turim
 Ak jus pamčiai geležiniai
 Jus be garbėsio sargai
 Negalin jus sudaužiti
 Ir prasideda vargai.
 Atsik milima mergelė
 J kalima duris
 Pamatinu savo veida

LTR 7725

vien pasakojimas. Tai ir savaime plūstanti žinią, tradicinio žinojimo pliūpsniai dainomis, pamokomais posakiais ir folkloriniais pasakojimais, sapnų pasakojimai, priesakai vaikams, jų gyvenimo aprašymai, žmonių, kartu kalėjusių lageryje, *ant-rašai*, pavardės, artimųjų ir giminių palaidojimo vietų sąrašai, vis prasitariant apie vieno ar kito žmogaus gyvenimo epizodus, tuos žmones vertinant, kartais teisiant. Ypač skaudus likimo smūgis buvusi anūkės mirtis, aprašyta taip, lyg jis pats dukters, anūkės motinos, širdimi būtų išgyvenęs tą baisų įvykį – rašoma deginant baisiam skausmui, pirmuoju asmeniu, dukters vardu, susitapatinus, tarsi norint pasiimti didžiąją dalį skausmo. Savaime išplaukia įvairiausios buities detalės, tad vaikystės ir paauglystės gyvenimo momentai įgyja etnografinio pasakojimo pobūdį. Pasakojama nemėginant išlikti nešališkam, taip atsiskleidžia visa autoriaus gyvenimiškų vertybių skalė, etinės ir estetinės nuostatos. Antai išsaugotas medalis „Darbo veteranui“, o šalia jo priklijuotas „nuvainikuojantis“ raštelis: „1982 metais kovo menasi 17 diena gavau medaliu Šiliniu fermas tvarti. Zauteknikas atneše.“

Kartais pasakojama labai atvirai. Iš to rašymo aiškiai matyti žmogaus būdas – atviras, gana kategoriškas. Tada, kai pajuntama, kad gyventi liko nedaug, atsiranda neįprastas atvirumas. Rašoma tikrai ne sau, o tam, kad būtų skaitoma – tai matyti iš vis pasitaikančios liepiamosios nuosakos, skirtos skaitytojui. Dienoraštinio kalbėjimo, tai yra kalbėjimo popieriui, čia nėra. Pastebėjau, kad trūksta vieno dalyko – humoro, viskas pasakojama tik labai rimtai. Dainos irgi tik rimtos, čia nėra jokių *balbatušky*. Kažin kodėl užrašyti LTSR ir TSRS himnų žodžiai – ar

liesti lagaminėlį, o juo labiau skaityti sąsiuvinėlius jis buvo griežčiausiai užgynęs ir leidęs tai daryti tik po jo mirties. Jis norėjo „kalbėti“ tik tada, kai jo nebebus. Lagaminėlyje – gyvenimo istorija, kurią žmogus pasakoja ne chronologiškai ar kaip nors manieringai, stengdamasis pamėgdžioti knyginių stilių. Pasakojimas gana glaustas, vyriškas, fragmentiškas, nuolat grįžtama prie skaudžiausių, labiausiai sukrėtusių įvykių – žiauraus sumušimo ir patyčių už lietuviybės palaikymą lenkmečiu, sovietinio kalėjimo, tardymų, tremties ir nepaprastai sunkaus prisi-taikymo sugrįžus. Matyti, kaip su metais ranką sekina liga. Iš tiesų tai nėra

iš pykčio, neapykantos, tarsi užrašant būtų norėta atsikratyti kažkokios vidinės naštos, ar todėl, kad reikėjo juos prievarta išmukti. Bet tą pačią dieną užrašyti ir tradicinių liaudies dainų tekstai, tarsi atsveriantys anų dviejų sunkumą: *Kas bernelio sumislyta, Bernužėlio sumislyta – Aukso žiedelį nukaldinti Ir mano vardelį išmušdinti*. Retsyškiais dainos iš kažkur perrašytos, nes tada rašoma netarmiškai, taisyklingai, su visomis nosinėmis raidėmis.

Vis išnyra jau minėtas daugelio žmonių pasakojimams būdingas sunkaus, beviltiško vargo leitmotyvas. Tačiau negalima nepastebėti ir dar vieno itin svarbaus dalyko: viskas, dėl ko kovojo, kentėjo ir ką įrodinėjo šis žmogus, buvo daroma dėl lietuviybės ir dėl Lietuvos. Deja, gyvenimo pabaigoje matyti geroko nusivylimo ženklų.

Tiesą sakant, šmėkšteli mintis, kad nepaprastai įspūdingas lagaminėlio turinys tarsi atsveria viską, ką dar veikiau šioje ekspedicijoje, uždėdamas svarų antspaudą pagrindinei jos idėjai: folklorinė atmintis, įsiklausant į *homo narrans*, negalėjo būti „pagauta“ ir atskleista išsamiau, savičiau ir įspūdingiau. Pamoką jaučiuosi išmokusi.

Aušra Žičkienė

PIRMAKART UŽRAŠIAU DAINININKĖS GYVENIMO ISTORIJĄ

Mano įsimintiniausio bendravimo su pateikėja 2010 metų Švenčionių ekspedicijoje ataskaita skambėtų taip: Austė Nakienė keletą dienų praleido su 1934 m. Milkuškose gimusia dainininke Juzefa Garlavičiene ir iš jos užrašė visą Milkuškų kaimo dainavimo tradiciją. Buvo nufilmuotos lietuviškai ir baltarusiškai dainuojamos vestuvinės dainos, kurias dainininkė prisiminė rengdamasi kaimo bendruomenės sumanytam ir pastatytam spektakliui „Senovinės Milkuškų kaimo vestuvės“. Taip pat nufilmuotos Juzefos prisimintos kalendorinių švenčių dainos, lietuviškai bei lenkiškai atliekamos naujesnės dainos, giesmės, paprašyta papasakoti gyvenimo istoriją.

Kalbant šilčiau ir paprasčiau, man pasisekė – sutikau malonią, vaišingą, gražaus balso ir puikios atminties moterį, iš kurios užrašiau daugybę Švenčionių krašto dainų. Aš ir ieškojau dainuojamosios tautosakos, nenorėjau užrašinėti pasakojimų. Kodėl gi turėčiau krimsti rupią gyvenimo duoną, jei dar galiu rasti, kas pavaišina uogomis, medumi ir riešutais?

Papasakoti apie save paprasčiau tik tada, kai didžioji dalis dainų jau buvo išdainuota, – kad balsas šiek tiek pailsėtų, dainininkė truputį atsipūstų. Kad dainininkės gyvenimas buvo nelengvas, galėjau numanyti iš kartais girdimų nusiskundimų, kad šios dainos negalinti dainuoti, iškart susigraudinanti ir imanti ašaroti...

Juzefa, mergautine pavarde Rakucka, tėvų šeimoje kalbėjo lenkiškai, bet suprato ir lietuviškai, su draugėmis lenkėmis dainuodavo lenkiškas ir gudiškas dainas, o su lietuvėmis – lietuviškas. Ir vyrą lietuvių susiradusi, labai jį mylėjusi. Jaunystėje išmokusi siūti, visuomet savo pačios siūtomis suknelėmis puošusis. Vyras buvęs neturtingas – vestuvių rytą atėjęs pas ją vienmarškinis, tai ji kaklaraistį jam pritaikiusi ir užrišusi, kad bažnyčioje juodu gražiau atrodytų.

Tačiau savo pasakojimą dainininkė pradėjo ne nuo to. Apie tai, kaip mergavo, kaip susipažino su vyru, prisiminė tik papasakojusi skaudžiausius dalykus. Jai teko sunki dalia – našlystė nuo trisdešimties metų. Vyras anksti mirė, palikęs ją vieną su mažu sūneliu. Tad pirmiausia ėmė pasakoti, kaip vyrą operavo, kaip jį slaugė po nesėkmingos operacijos, kaip meldėsi ir tikėjo, kad išgis, žadėjo dorai užauginti sūnų Miroslavą. O paskui plūkėsi su daržais ir gyvuliais, kad tik sūnui nieko netrūktų, kad mokyklos išleistuvėms nupirktų jam ne prastesnį kaip kitų bendraklasių kostiumą.

Deja, tokia pat skaudi netektis ištiko ir antrąkart. Sūnus irgi mirė jaunas, palikęs marčią su dviem anūkėlėmis. Likusi visai viena, dainininkė tiek gailėdavusi sūnaus, kad visai nusiverkdavusi, net sunkiai užmigdavusi, o užmigusi jį sapnuodavusi, rytą vėl apie jį galvodavusi, meldavusis, giedodavusi. Bepasakodama dainininkė atvertė ir nuotraukų albumą, parodė, kaip apsodintas vyro ir sūnaus kapas, kaip dabar atrodo jos anūkėlės.

Gyvenimo istorijos įrašinėjimas nebuvo džiaugsmingas ir pakilus, koks visuomet būna dainavimas. Klausinėjami dainų, pateikėjai mintimis grįžta į jaunystę, kai gyvenimas atrodė pilnas džiaugsmų, tad, pradainavę visą dieną, paprastai pralinksmėja, tiesiog nušvinta. Įrašiusi ilgą, painų ir skausmingą pasakojimą, atsišveikindama su dainininke mačiau, kad palieku ją nelinksmą.

Grįžusi į viešbutėlį, kur buvo apsistoję ekspedicijos dalyviai, pasakiau naratologei Linai Būgienei, kad parnešiau nechronologine seka papasakotą gyvenimo istoriją, gal ji bus jai įdomi. Tada iš Linos sužinojau, kad kaimo žmonės visada pasakoja apie save ne iš eilės, bet pradėdami nuo labiausiai juos sukrėtusio įvykio, o paskui jau dėstydami, kas vyko po to arba prieš tai. Tada susimąsčiau: o kaip aš pasakočiau savo gyvenimo istoriją? Netikėtai mano stebėtojos žvilgsnį (juk ekspedicijoje turėčiau akylai stebėti tautosakos gyvavimo kontekstą) pakeitė savistaba.

Manau, kad dėl visiems mokslus baigusiams žmonėms įskiepyto linijinio laiko suvokimo apie save pradėčiau pasakoti nuo pradžios. Pasakyčiau, kas buvo mano tėvai ir seneliai, pasigirčiau, kad augome trise su broliu ir seserim (visada buvo su kuo svajoti ir žaisti). Paskui turbūt pasakočiau apie mokyklą, klases draugus, o toliau – kaip studijavau, kaip susipažinau su ambicingu kompozitoriumi, kuris vadovavo Naujosios muzikos ansamblui, kaip pati susidomėjau šiuolaikine muzika.

O ar mano pasakojime atsirastų koks išskirtinis įvykis, kuris galėtų būti viso pasakojimo kulminacija? Ar buvo tokie metai, kai jaučiausi labai laiminga ar – atvirkščiai – labai prislėgta? Turbūt aš, kaip ir visi mano kartos žmonės, pakiliausiais įvardyčiau Sąjūdžio metus, kai buvome idealistai, aplink viskas keitėsi, laisvėjo, kai kiekvienas įvykis ar pokytis atrodė istorinis. Anuomet visus apėmęs bendrumo ir savitarpio supratimo jausmas tikrai neužmiršamas.

O sunkiausi metai... Apie juos turbūt neprasitarčiau, bet ir tokių buvo. Silpna ir apleista pasijutau, kai brolis išvyko už Atlanto, tėvą palydėjau į kapus, o vyro įkurtas Naujosios muzikos ansamblis nustojo koncertavęs. Brangių žmonių ir bendraminčių, su kuriais išgyvenome minėtą gražųjį laikotarpį, nebeliko.

Švenčionių ekspedicijoje lankyta dainininkė į savo gyvenimo pasakojimą įpy-nė ir sapną. Kartą jos miręs sūnus per sapną paklausęs, kodėl ji nepadainuojanti jam dainos „Trypia juodbėrėlis prie rūtų darželio“. Ji atsibudusi ir pagalvojusi, kad gal ji per dažnai verkianti, jei sūnus per sapną prašo padainuoti... Toks in-tarpas man irgi buvo netikėtas, bet kolegės naratologės paaiškino, kad žmonės labai dažnai didelę reikšmę teikia sapnuose matytiems vaizdams, sapnai pakeičia jų tolesnį gyvenimą.

Čia ir vėl susimąsčiau: ar esu sapnavusi sapną, kurį vertėtų įpinti į mano gyve-nimo istoriją? Ir vėl supratau, kad tokį sapną esu regėjusi, nors jį pasakočiau tik tada, jei kas norėtų sužinoti, kodėl tapau etnomuzikologe. Kai buvau moksleivė, po vieno folkloro koncerto Norbertas Vėlius mane pagyrė, kad giedu sutarti-nes, ir pasakė: „Tu galėtum būti etnomuzikologe, tyrinėtum liaudies muziką ir atrastum įdomių dalykų.“ Naktį sapnavau didžiulį iš šiaudų padarytą sodą – pro-fesoriaus aprašytą pasaulio modelį, o atsibudusi pamaniau, kad tikrai galėčiau studijuoti šią specialybę.

Tokius dainininkės ir savo gyvenimo sugretinimus tęsiau dar ilgai po to, kai su ja išsiskyriau. Galimybė pagalvoti apie save šįkart tapo viena svarbiausių ekspedicijos patirčių. Juk nuolat užsiėmusi visokiais darbais, kurie ant manęs virsta be pabaigos, neturiu kada pagalvoti net apie savo pašaukimą, o kur jau ten apie gyvenimą...

Austė Nakienė

DVI IMPRESIJOS IŠ ŠIŲMETINĖS EKSPEDICIJOS

Pirmoji: kai mikrofonas būna išjungtas

Jei reikėtų paprastai ir visiems suprantamai pasakyti, ką mes veikiame tas dvi eks-pedicijos savaites, turbūt apie mūsų mokslines intencijas tiksliausias atsakymas būtų toks: tampame didelę gyvenimo patirtį turinčių asmenų atminties raštinin-kais. Vietiniai žmonės jau kitą dieną apsipranta su mūsų buvimu, jų trukdymu ir

klausinėjimu. Kuo tik nebūname palaikyti: korespondentais, televizinkiniais, ko nors grėsmingo *surašinėtojai*s, kurių arba pabūgstama, arba atvirkščiai – jiems priskiriamos didelės galios, kad gali padėti dėl kokios žmogų ištikusios skriaudos, ją paviešinti, atkurti teisybę. Tokiais atvejais išklausi žmogų, bet mikrofoną automatiškai išjungi. Nors būna ir tokių situacijų, kuriose nė nešautų į galvą jo įjungti... Be reikalo mums, folkloro ekspedicijų dalyviams, dar dažnai priskiriamas vien fiksuotojų vaidmuo.

Šios vasaros Švenčionių ekspedicijoje tapau vienos keistos situacijos, gal veikiau įvykio, tiesiogine dalyve. Esu įsitikinusi, kad taip nutikti galėjo tik šiame visokiausių maginės atminties pasireiškimų kupiname krašte.

Mano pašnekovei – aštuoniasdešimt šešeri. Iš karto, didžiudamasi savo gražiu amžiumi, senutė pasidžiaugia, kad dėl to net laikraštis buvo pakliuvusi, mat jau iš jos *keturios ailės* (kartos) *susdarė*: ji pati, kaip mama, močiutė ir prosenelė, dukra, anūkė ir proanūkė. Jos galva šviesi, mintis tiksli, pasakoja neskubriai, iš lėto parinkdama žodžius, apgalvodama, ką sako, stengdamasi kuo tiksliau viską prisiminti, kad sakytų *vien praudų*. Suvokiu, kad pasitaikė reta proga sutikti dar tipišką sakytinės kultūros atstovę (jei *drukuota*, t. y. spausdintos raidės, tai ji dar kiek paskaito). Man pasirodys įdomios visos jos patirtys, pasaulio matymas ir gyvenimo filosofija, įvairūs pasvarstymai dabarties ir praeities temomis. Lyginti tą *anksčiau* ir *dabar* – teikti jų paraleles, ir beveik visada dabarties nenaudai – ji veržėsi pati nė neklausama. Apie ankstesnę bendruomenę, kurioje praėjo didžioji jos gyvenimo dalis, kaip seniau žmonių mokėta *dalintis nelaimėmis*, nors visi *basi buvo*, ir apie dabartį, kai kaimynas kaimyno nė pažinti nenori. Tokius naujų bendruomenių narių vidinius santykius, tiksliau – jų kaitą, patvirtins ir dauguma mano kalbintų švenčioniškių pašnekovų. Tačiau man įsiminusi senolė daug ką kitoniškai matė, kitaip mąstė, iš kitų išsiskirdama pirmučiausia dideliu smalsumu, noru daugiau pamatyti, patirti, sužinoti – buvusi labai *akvatna in važiavimų* (jos lankytasi net Maskvoje, Peterburge, Lenkijoje, Birštone, Kaune). Ypač intrigavo tos moters iš pirmo žvilgsnio kritiškas, bet iš tikrųjų veikiau savitas santykis su senaisiais tikėjimais, nors tas santykis man praskleistas buvo tikrai ne visas, tarsi kai ką siekiant nutylėti ir nedrįstant atviriau pasiviešinti. Be kitų dalykų, ji daug ir nuoširdžiai apgailestavo, kad dabar nunyko, jau *suvisam išėjo mada raudoti žodžiais*.

Tąsyk pas ją sėdėjau bene trečią kartą. Vakarėjo, ir mudviem baigiant šnekučiuotis kaip tik apie raudas, rengiausi išeiti – mano „aparatus“ jau buvo sukrautos į kuprinę. Pašnekovė vis dar labai įsijautusi kalbėjo apie savo gimtus namus – suklypusią pirkelę, tebestovinčią tuščią vos už kelių kilometrų esančiame kaime. Ten likęs visas jos gyvenimas, ten prieš porą metų dar vis nueidavusi pati, ten širdį atgaudavo apverkdama paeiliui visas keturias sienas – kiekvieną

atskirai. Kiekvieną sieną apglostydavo nelyginant savo mirusius artimuosius: motiną, brolių, seserį ir tetą. Apraudodavo kiekvieną kartą juos vis iš naujo, apmąstydamą savo bendrą su jais praeitį, net pasilikdavo *pernaktuiti, pasirokuoti* su saviškiais ir tik rytą nurimusia siela pareidavusi į dukters namus. Duktė esą tik pykdavusi dėl tokių kelionių, kenkiančių motinos sveikatai. Senoji išsitarė, kad kai ji mirs, norėtų bent kelioms valandoms būti pašarvota toje pirkelėje. Kas, kad gal nė vienas žmogus jos ten neaplankys – tegu uždengia ją kokia marška ir palieka vieną. Pridūrė, kad jos laiko žmonės (kaimynai) jau visi išmirę... Stoviu sutrikusi, nedrįsdama nei klausti, nei pritarti. Tuo metu į kambarį įžengia dukra, jau pusamžė moteris, su kuria jau esame irgi prieš porą dienų susipažinusios, ir linksmai teiraujasi, apie ką mudvi taip paslaptingai (motina iš tiesų kalbėjo patyliukais) kuždamės. Atgavusi amą imu aiškinti, kad klausausi, kaip jos motina negali iki šiol užmiršti tėviškės. Senutė kažkaip gudriai nusišypso dukrai ir sako, kad pasakojanti man, kaip bus nuvežta karste į gimtąją pirką. Matau, kaip apsiniaukia dukters veidas ir kaip ji tuoj pat šoka motinai į akis: ką čia ana vis šnekanti nesąmonės, kaip ir kas ją ten nuveš, tai per brangiai atsieitų, juk tie namai apgriuvę, kas ten ką tvarkys, ji nenorinti užsitraukti gėdos, pagaliau, jei žiema bus, nei prieisi, nei privažiuos iki tos grytelės... Motina, vis taip pat šypsodamasi, tyliai, bet kietai atsiliepia: *Nuveši*. Duktė pakelia toną: mama ir tėvą šitaip po padu visą gyvenimą laikiusi, jo dabar nė neprisimenanti! Senutė nė nekrusteli ramiai teištardama: vyrų ji galėjusi turėti kelis, o *moma* – tik viena, kaip kad ir ji, jos dukra, savo vaikams yra vienintelė. Duktė lyg negirdi, man pasirodo, to gal dar iš gentinio paveldo atėjusio kraujo ryšio sureikšminimo ir toliau aršiai puola motiną. Susivokiu, kad aš jau seniai turėjau būti išėjusi... Gerokai pasimetusi skubu atsisveikinti ir kuo greičiau neriu pro duris. Duktė nei iš šio, nei iš to išsiveja mane į kiemą ir – mano dar didesniai suglumimui – pratrūksta raudoti! Ką jai daryti, nes motina ketina ją prakeikti, jei neišpildys, pastarosios manymu, visai absurdiško senatviško įgeidžio. Prisispyrusi klausia: ką aš, kaip mokyta *asaba*, jai patarčiau? Gal motiną galėčiau perkalbėti? Namiškiai, ypač jos suaugusi duktė, tik juokiasi iš bobutės prakeikimų, kurie juk tesą grynai niekai, kas čia jų paisys, bet *ji pati tai žinanti*, kas jos lauktų po motinos prakeikimo...

Vėliau, jau atslūgus emocinei įtampai, ne kartą atsiminsiu šį savo neužrašytą siužetą, kuriame tik per plauką vos netapau veikiančia personaže. Ir dar. Mėnesių mėnesiais šiurenam archyvinių rankraščių bei mokslinių veikalų lapus, mėgindami aptikti folklorinės pasaulėvokos kaitos ženklus, o čia man jį – net trijų kartų aprobuotą – padėjo ant delno, nespėjus net rankos ištiesti.

Ir antroji: „Iš kur jūs ir atsiradot kaip kokie donkichotai?“

Vežu į Reškutėnus grąžinti Apolonijai Čeponienei iš jos pasiskolintą giesmių sąsiuvinį. Prieš porą dienų, ekspedicijai dar nė neįpusėjęs, teko maloniai bendrauti su ja. Daug pasakojo apie savąias gyvenimiškas patirtis, taip pat ir apie kūrybingą dukrą Aldoną Čeponąitę-Butkuvienę, gyvenančią dabar Panevėžyje, dirbusią „Ekrane“ dailininke, o per pastarąjį dešimtmetį išleidusią jau net dvi poezijos knygeles. Vos man įžengus į trobą, apytamsiame kambaryje nuo fotelio pakyla liekna, aukšta nepažįstama moteris – gal net mano bendraamžė, spėju įžiūrėti tik griežtokus veido bruožus ir cigaretę rankoje – ir tiesmukai išrėžia: ko čia esą šliaužiojame po atkampius kaimelius, ką tikimės aptikti šiose ašarų pakalnėse? Imu kažką vapėti apie ekspedicijos darbą ir jo tikslus. „Žinau, viską žinau, mama jau papasakojo!“ – nutraukia, kaip jau susivokiu, Aldona, atvažiavusi paviešėti pas mamą. Atsitiesiu ir aš – na, manau, dabar jau mano eilė išrėžti ginamąją kalbą. Bet nespėju. „Iš kur jūs ir atsiradot kaip kokie donkichotai? Kam gali rūpėti šiais laikais paraščių žmogaus būtis ir buitį? – Ir su rūpesčiu dar priduria: – Kavą dabar virt ar kai pasikalbėsime?“

Atsimenu ir kitą ne mažiau linksmą susitikimą, irgi patvirtinantį, kaip gandas apie dirbančią ekspediciją aplinkiniuose kaimeliuose sakytum žaibu pasklinda, geranoriškai palaikomas pačių žmonių. Be jokių investicijų į reklamą.

Gal jau prieš porą metų būnant Žemaitijos žemėje, Židikuose, iš pat ryto lengvai įmetęs vyrukas per šienaujamą pievą atskubėjo klupdamas ir šaukdamas prie manęs, besišnekučiuojančios su šieną grėbusia jo motina: „Veskis ją vidun! Aš žinau, čia iš Vilniaus – jie dirba Lietuvai!“

Taip ir lieka tokios „vietinių recepcijos“ tik smagiomis pokalbių temomis prie vakarinės ekspedicijos arbatos. Lieka jos neįtrauktos ir į mūsų darbo ataskaitas mokslo ir kultūros valdininkams, vis reikalaujantiems tikslų mūsų darbo prasmės apibrėžčių. O gal be reikalo neįtraukiame? Gal taip praleidžiame dabartinio „tradicinio žmogaus“ tradicinės ar net jo bendros kultūrinės savivokos iškalbingiausią argumentą?

Bronė Stundžienė

PASKUTINĖ EKSPEDICIJOS DIENA, arba KĄ RADAU IEŠKODAMA RAGAUČINOS PILIAKALNIO

Paskutinei ekspedicijos dienai pasirinkau visiškai priešingą kryptį, negu keliavau visas ankstesnes dienas (darbavau Naujojo Strūnaičio, Ežerinčiskės, Vidutinės kaimuose) – Ragaučinos kaimą, esantį pakeliui iš Švenčionių į Švenčionėlius. Buvau rimtai apsisprendusi tądien didžiąją laiko dalį skirti nebe „aktyviam“ įrašinėjimui, o kraštovaizdžiui stebėti ir fotografuoti.



Pakeliui... V. Ivanauskaitės-Šeibutienės nuotrauka, 2010

Žemėlapis rodė, kad Ragaučinoje turi būti piliakalnis. Porą kart dviračiu apvažiavusi kaimą ir jo neradusi supratau, kad be vietos žmonių pagalbos neišsiversiu. Tiesą sakant, pagalvojau, kad jie tiesiog patvirtins mano išvadą, kad žemėlapyje įsivėlė klaida. Darže kenkėjus kažkokiu purškalu naikinanti moteris pasakė apie šį kaimą apskritai dar ne ką težinanti, nes neseniai čia apsigyvenusi. Patarė apsilankyti ką nors iš senesnių žmonių. Taip atsidūriau močiutės Janinos namuose. Janina pasiguodė kasdien vis labiau silpstančiu regėjimu, sakė, žmones *tik per balsą matanti*. Pasidomiu piliakalniu, nes vis dar tikiuosi grįžti prie „vizualinio lauko tyrimų aspekto“, kurį šių metų ekspedicijoje laikėme itin aktualiu. „Kalną turim, o apie piliakalnį nieko nežinau.“ Klausiu, kur tas kalnas. „Taigi pravažiuavai.“ Atsakau, kad mačiau tik koplytstulpį toliumoje (prisimenu, pravažiuodama dar pagalvojau, kad grįždama užsuksiu į „tą pievą“). „Tai ten ir yra.“ Beveik nepatikėjau, bet nesėkmingas piliakalnio paieškas priėmiau kaip ženklą, kad ir paskutinę ekspedicijos dieną man lemta dirbti darbą, kuris sekasi kur kas geriau negu kraštovaizdžio kraštotyrinė apžvalga... Žaidimus trumpam nutraukę Janinos anūkai padėjo įsikurti, parodė, kur galiu įjungti aparatūrą, paskui vis užbėgdavo pasiklausti. Iš močiutės Janinos plaukte plaukė nuostabūs pasakojimai ir, kaip pasakytų kolegė Giedrė Šmitienė, absoliučiai palanki laikysena. Kai jau buvau bepradedanti džiaugtis itin sėkmingomis ekspedicijos pabaigtuvėmis ir visoke-

riopai pasiteisinusia avantiūra paskutinei darbų dienai rinktis dar nelankytą vietovę, pamačiau tarpduryje stovinčią ir piktoku, nepatikliu žvilgsniu mane tiriančią moterį. Kaimynė, gerokai jaunesnė Janinos giminaitė Birutė. Pamačiusi kieme pastatytą dviratį ir atėjusi pasižiūrėti, kas čia važinėja. Žinanti, kad močiutė namie viena su mažais anūkais, maža kas... Kurį laiką klausėsi mūsų su Janina pašnekesio iš šalies ir atrodė nelabai patenkinta mano „kamantinėjimais“. Nebeištvėrė, kai mūsų dialogas pakrypo apie sapnus, kuriuose išvystame mirusius artimuosius. Sukruto pasakoti iki šiol ramybės neduodantį sapną, kuriame neseniai palaidotas vyras ją, besiskundžiančią nuovargiu ir baime, raminęs: „Kai pasistatysim savo namus abudu, nieko nebijosis.“ Žodis po žodžio ir abi moterys įsikalbėjo ne tik apie sapnus, tradicinius ir netradicinius ligų gydymus, bet ir apie muštynes kaimo šokiuose, kai, pasak Birutės, Ragaučinos bernai daužydavęsi medinėmis buožėmis, o mergos iš kitų kaimų atėjusioms *konkurentėms* suodžiais baltas palaidinukes ištepdavusios. Besiklausydama jų, labai ryškiai pajutau, kad joms Ragaučina, kurioje abi nugyveno didesnę amžiaus dalį, iš tikrųjų nėra nei savas, nei mielas kaimas. Janina vis minėdavo gimtąjį Tunkuškės vienkiemį, o Birutė visus gražiausius ir šviesiausius išgyvenimus siejo tik su netoliese esančiu Žėlabų kaimu, kuriame gimė ir vaikystėje prieš šokius su kitais kaimo vaikais spektaklius vaidindavo ir už juos iš šokėjų dovanų gaudavo.

Vis dėlto Ragaučinos piliakalnio iš mano galvos neištūmė net ir patys įdomiausi Janinos ir Birutės pasakojimai. Tarsi kas už liežuvio būtų patraukęs vėl apie jį klausti. Močiutė net pasiguodė giminaitei, esą nesuprantanti, ko aš vis dėl to kalno nerimstu. Birutė patvirtino, kad vienintelis jų kaimo apylinkėse *kalno* vardo (piliakalniu nepanoro vadinti) vertas objektas – ta mano matyta ir Janinos minėta aukštuma su koplytstulpiu. Apie kalną ji nieko nežinanti, o štai istoriją apie koplytstulpį tikrai įdomią papasakosianti. Suklusau ir maniau tuoj išgirsianti kokį padavimą ar klasikinį naratyvą iš liaudiškojo pamaldumo srities. Nieko panašaus. Viena kitą papildydamos ir kikendamos moterys pasakojo apie nepavykusią Ragaučinos vyrų *akciją*. Prieš keletą metų jie koplytstulpį (pasak Birutės, jis seniai nežinia kieno ten pastatytas stovėjo) nuo kalno partempę į kaimą ir pastatę *arčiau žmonių*. Senosios kaimo moterys baisiausiai pasipiktinusios ir liepusios geruoju nešti *šventą daiktą* atgal. Nežinia, ar jų, ar gana greit sureagavusių paminklosaugininkų paraginti, vyrai grąžino koplytstulpį į vietą. Močiutės triumfavo...

Birutė pasisiūlė palydėti mane prie koplytstulpio. Dviratį liepė palikti prie jos namo, kad kiti kaimynai nepradėtų nerimauti dėl močiutės Janinos saugumo. Ėjome tiesiai per bulvių lauką, nes niekur taip ir nemačiau takelio ar keliuko, kuris vestų į tą kalnelį („Mes čia niekad nevaikštom“). Besidairydama po apylinkes, staiga supratau, kodėl taip ilgai negalėjau rasti Ragaučinos piliakalnio. Net ir žinodama, kad Lietuvoje yra visokių piliakalnių, aš vis tiek pirmiausia ieškau



Ragaučinos kaimo apylinkės. V. Ivanauskaitės–Šeibutienės nuotrauka, 2010

aukštų – tokių, kokius nuo vaikystės esu įpratusi matyti Žemaitijoje... Ir tai dar ne viskas. Grįžusi iš ekspedicijos, kad ir kaip juokingai tai besikambėtų, aš ir toliau ieškojau Ragaučinos piliakalnio. Radau. Internete. Sužinojau, kad „piliakalnis buvo įrengtas į pelkę įsiterpusioje ilgoje siauroje kalvoje. Aikštelė buvo labai ištęsto ovalo formos, pailga Š–P kryptimi, apie 130 x 15 m dydžio. Šlaitai vidutinio statumo, apie 5 m aukščio. Piliakalnį apardė Naujųjų laikų senkapis, R ir P dalį nuplovė upelis, XX a. pirmojoje pusėje beveik visiškai nukastas eksploatuojant karjerą, vėliau dar aplygintas melioruojant. Išliko tik Š–P kryptimi pailga, 38 x 13 m dydžio viršumi, 0,5 m aukštesniu Š galu, 4 m aukščio dirvonuojanti kalvelė bei į ŠR nuo jos prie Švenčionių–Švenčionėlių plento esantis 4 m aukščio kauburys, ant kurio stovi aukštos įtampos elektros stulpas. Piliakalnis datuojamas I tūkst. pradžia“⁴. Tiesa, prie šio teksto buvo ir nuotrauka. Iš jos supratau, kad mudvi su Birute, ko gero, stovėjome ne ant to „kauburio“...

O tada, paskutinę ekspedicijos dieną, grįždama į kaimą per tą patį bulvių lauką, išgirdau dar du Birutės pasakojimus (jų įrašyti man nebuvo lemta – aparatūra liko ant į namo sieną atremto dviračio). Vieną trumputį, kurio ji prašė niekam nepasakoti, kitą ilgesnį, dėl kurio, kaip man vis dar tebeatrodo, aš ir važiauvau šiemet į ekspediciją.

.....

⁴ Žr. <http://www.piliakalniai.lt/piliakalnis./php?piliakalnis_id=598>.

Kai mirė mama, Birutei buvo septyneri. Dar buvo jaunesnis broliukas ir vyresnė sesutė. Trejus metus tėvas nevedė. Ji važiuodavusi kartu su juo į turgų *ieškoc mamos*. Žiūrėdavusi tik į tas moteris, kurios ryšėjo juodom *rožėtom* skarelėm. Kai tėvas parsivežė būsimą pamotę, labai apsidžiaugė, pamačiusi, kad ji ryši kaip tik tokia skarele, ir pasakiusi: „Jei man tų skarų aduosi, galėsi būc moma.“ Dar ir šiandien Birutė tebesaugo ir aną *rožėtą*, ir kitas pamotės jai paliktas skarele...

Vita Ivanauskaitė-Šeibutienė